

Оксана ЗАБУЖКО: УКРАЇНА ЗЛАМАЛА ІНЕРЦІЮ ПОРАЗОК

Оксана Забужко розказала про те, як змінювався діалог західних медіа та інтелектуалів з українцями про Україну, про те, як впізнати хорошого росіянина, про наших класиків на нашій війні і про те, що до життя після перемоги треба готуватися вже зараз.

ПРО ВЗАЄМОДІЮ З ІНОЗЕМНИМИ МЕДІА ПІСЛЯ 24 ЛЮТОГО 2022 РОКУ

Треба було оговтатися від шоку, щоби все, що говорилося, лягало, як зерно в добру землю. А до того були величезні ножиці, справді. Тобто за цей рік відбулася еволюція, скажімо так, у поглядах сумарно середньостатистичних західних media people, ба навіть інтелектуалів. Я як людина, яка позавчора з Оксфорду, могу вам сказати про тестування університетів і різних бульбашок: політиків, медійників, інтелектуалів, бізнесменів. Мушу сказати, що прогрес величезний.

На початку вторгнення, для порівняння, доводилося сваритися, грюкаючи дверима. Наприклад, якимось я практично послала BBC в останні хвилини: вони ломилися в усі телефони і, якби могли, то зламали б мені двері в готелі. Це був сюжет дуже показовий для безезня, ще до Бучі, коли виснуть на тобі, вимагають від тебе, просять, благають інтерв'ю в якійсь такій крутій програмі, і твоя агентка і всі твої західні видавці кажуть, що це дуже добре, що це все важливо і ти погоджуєшся. І ось я вже входжу в готельний номер, сідаю за це саме інтерв'ю і вони мені кажуть: ви в програмі будете разом із Борисом Акуніним, і ми спершу вас представляємо, а потім його... І це був той момент, коли я, знаєте, справді грюкнула віртуальними дверима. Я спитала: «Чи вистачило б у вас такту у 1943-му році в одну програму ставити німця і єврея?». Після цього вони мені калатали десь хвилин сорок, висилаючи біографії Акуніна, розповідаючи, який він антипутінський і який він емігрант, видавши мені весь джентльменський набір наївного західного інтелектуала, в очах якого російський ліберал є величина існуюча. Але я того вже навіть не читала. Це був реально той випадок, коли можна сказати «грюкнула дверима і послала», не прямою мовою, але так воно і відбувалося. Увляю, якими незлими тихими словами вони мене згадували – я їм програму зірвала. Але після цього я зрозуміла, що людям просто треба розповідати, пояснювати на пальцях.

ПРО «ХОРОШИХ РОСІЙСЬКИХ ЛІБЕРАЛІВ»

Перший свій успіх у роботі з цією темою, який я пам'ятаю, – це випадок, коли мені надзвичайно позитивно настроєна, дуже співчутлива і дуже виrozumіла німецька журналістка запропонувала програму «Діалоги» та розмову з Людмилою Уліцкою, яка саме емігрувала на Захід і яка дуже хотіла зі мною поговорити. Та журналістка думала, що мені приємно буде прочитати про запрошення на програму з Людмилою Уліцкою. Я саме була в поїзді, тому було не шкода часу написати у відповідь короткий виклад дослідження громадянської позиції Людмили Уліцкої. Багато мені не треба було, бо я пам'ятала тільки те, що вона 2012 року в Празі на книжковому ярмарку оплакувала втрату Криму. Цього мені в принципі вистачило, щоб сказати, що нинішня кров є і на її руках, що вона пізно спохопилася міняти наратив, ну вже тепер, емігруючи, треба відповідати за свою позицію до 24 лютого 2022 року. Це стало відкриттям для

німецької журналістки. З іншого боку, мені, звичайно, шкода, що досі треба займатися дослідженням громадянської позиції якої-небудь Уліцкої чи якого-небудь Акуніна, які тобі взагалі не потрібні для того, щоби боронити себе. Та я розумію, що в цей самий час десятки й сотні українців різних професій на Заході виховували, просвіщали та на пальцях розтлумачували західним людям доброї волі, чому нас не треба садовити за один стіл із росіянами, і чому ми не кинемося, не впадемо одне одному в обійми.

Ця війна ще не до кінця виграна, тому що росіяни мають багато резонансних мікрофонів у руках на Заході. Співчуття до росіян, які мусили виїхати і які зараз допомагають Україні, – цей тренд є і буде далі накручуватися. Це просто треба розуміти і не спалахувати кожного разу, коли з цим стикаєшся. Потрібно спокійно, врозумливо розтлумачувати, чому – ні...

За іронією, я буквально пів години тому в іншому зумі це пояснювала журналісту однієї британської газети, який прочитав «Найдовшу подорож» у перекладі норвезькою. Він допитав мене, а як же ж російські ліберали і чому ж ми, мовляв, не любимо російських лібералів. Я йому пояснювала, що парадокс справжнього російського ліберала зараз полягає в тому, що пізнати його можна за тим, як він мовчить і дає слово українцям. Якщо він рве мікрофон на себе, відбираючи тим самим його у українців, то він продовжує ту саму лінію заглушення підпорядкованого субалтерна в термінах колоніальної теорії – одбирання голосу підпорядкованого, трактування українців як підпорядкованих.

МОЇ СЛОВА ПІДКРІПЛЕНІ ВАГОМИМИ ДІЯМИ МОЄЇ ДЕРЖАВИ

Найрезонансний мій виступ – це стаття в TSL «Як читати російську літературу після Бучі», яка вийшла 22 квітня 2022 року. Ми нарахували з моєю агенткою, що до кінця травня цей текст переклали в 22 країнах, а далі ми вже

перестали стежити, бо лавина публікацій і перекладів продовжувалася. Парадоксальним чином тепер, коли беруть інтерв'ю в Еві Томпсон, то їй цитують мене, і вона мусить коментувати мою статтю. Тепер її починають слухати, вона теж у футболці «Я ж казала».

Проте я все одно в кращій позиції, бо за мною стоїть моя воююча країна, за мною стоїть ЗСУ. Мої слова підкріплені дуже вагомими діями моєї держави. А тут, на превеликий жаль, цитуючи дискусії двадцятого століття, можна вкотре переконатися, що різниця між мовою і діалектом полягає в тому, що мова має армію та флот. Саме тому до твоїх аргументів особливо уважно починають дослухатися саме після того, як армія і флот перемагають тих, кого всі бояться.

Так само сильною була перша хвиля реакції на мій коротенький есейчик про дім Булгакова сім-вісім років тому. Там я писала, що та будівля не є домом Булгакова, а є домом Листовничого. Здійнявся вий, який стояв до неба не тільки в соцмережах і не тільки в Україні. Воно пішло по всіх цих славистичних центрах, де в міжчассі зріла умовна опозиція, невдоволена домінуванням русоцентризму. Помінялося!

ЧОМУ ЗАХІДНА СЛАВІСТИКА МУСИТЬ РОЗПРОЩАТИСЯ ІЗ ЗАСИЛЛЯМ РУСИСТИКИ?

«Лёд тронулся, господа присяжные заседатели!» – говорять робочою мовою всіх цих кафедр.

Насправді там давно готувалася та визривала молодша зміна, яка чекала перемін і не була задоволена підручниками, які не переписувалися з часів набоківського «Пніна». Дуже помилково з нашого боку було вважати, що це якась собі там окрема академічна сфера.

Усі політики, які ухвалюють рішення, як трактувати Україну, які вирішують, чи давати нам зброю чи ні, сформулювали своє уявлення про те, що таке Росія і що таке Україна, саме під час навчання в університетах. Вони студентами своїх оксфордів, гарвардів, ітонів, кембріджів, стендфордів брали курс східноєвропейських студій або слов'янських студій, де читали самі ті підручники та слухали саме тих професорів, набоковських «Пнінів», які їздили в Москву і розповідали, яка чудова річ – російський балет, і як вони люблять Чайковського і Рахманінова, і які великі письменники Толстой і Достоевський. Від тих професорів майбутні політики отримували закладку, хто тут Давид, а хто – Голяф, хто важливий, а хто не важливий.

Саме з тих студій вони вчилися мови, якою вмільи, не червоніючи, називати Україну Putin's backyard. Ці слова я почула всього за місяць до початку повномасштабного вторгнення в ефірі важливого та впливового незалежного радіо під час дискусії, де обговорювалася перспектива нейтрального статусу для України. Там говорили, що нібито треба розуміти Путіна, який не хоче мати чужі ракети in his backyard. Цей «бек'ярд» мене убив, тому що такий самий дискурс вживався стосовно Гітлера в європейській пресі часів, коли Гітлер брав Рейнську область. Розумієте, я прошу це запам'ятати, внести в протокол і цим «бек'ярдом» лупасити їх по голові, нагадувати людям, що вони теж причетні до всіх цих жертв, страждань і руйнувань, вони аж ніяк не є невинними сторонніми учасниками та спостерігачами. Цей самий backyard – абсолютний повтор із 1930-х. Питається, і чого ви тоді навчилися?

Треба пам'ятати про відповідальність так званої славістики, котра вся була імперіальною. Тут можу згадати про Карла Шльогеля – чесного чоловіка, чесного німця, який життя поклав на російсько-німецьке примирення, – таке, як його міг зрозуміти молодий німець, студент 1969

року. Він намагався позбавитися почуття провини, намагався ширити любов до російської культури як засіб одужання. Але 2014 року, буквально голову схопивши в руки, він сидів переді мною і казав: «Вибачте. Я все життя бачив Київ як третє місто Російської імперії». Це чесна позиція людини, яка була шоквана 2014 року, яка розуміє, що тепер мусить переглядати ті засновки, на яких стояли всі багатолітні конструкції, на яких побудована його кар'єра. Не всі так можуть.

Дехто ще продовжує брати гроші з московських кас, щоб далі вчашати на чорну ікру зі срібною ложкою на прийняттях у російському посольстві. І коли ці люди сьогодні відчувають, що вітер повіяв якось не туди, і що потік студентів на російську зменшився, а на українську, навпаки, зріс – в них впливає з-під ніг земля, впливають з рук пенсії, впливають гроші, фінансування, зарплати, впливає забезпечення...

Усяка війна – це перегрупування ресурсів. Коли я це бачу, у мене виростають віртуальні ікла, які я з величезним задоволенням облизую, дивлячись на це видовище без будь-якої тіні жалості.

Входить молодь, яка запитує, чому ми досі по Якобсону вчимо тільки російську і сербську? А де словенська? Чому маргіналізовані сама полоністика і богемістика, які, до речі, прорвалися на міжнародну арену після відповідних катаклізмів, які трапилися з їхніми країнами у ХХ столітті? Чеською літературою зацікавилися після того, як радянські танки увійшли в Прагу в 1968 році, і тоді всі кинулися допомагати бідній Чехії. З Польщею було так само, також у світі була досить потужна польська еміграція. Саме тому поляки мене радісно пригорнули прямо-таки 24 лютого: цей сюжет поширений як драма багатьох їхніх інтелектуалів 1980 року, котрих оголошення воєнного стану заскочило за кордоном, і вони не змогли повернутися, бо їм було відмовлено в поверненні. Сюжетів було багато і дуже різних – Прага-68, Польща 80-х.

Україна зламала інерцію поразок, що справді дуже важливо. З муками, з кров'ю, з несамовитими розривами одночасно стереотипів і багатопоколіннєвих інерцій. Із муками, із кров'ю, вивертаючи з корінням, ми ламаємо парадигми, усталені стандарти. І тому воно трігерить. У принципі ми вже почали глобальні революційні процеси, яких ми переважно несвідомі.

ПРО НАРОДНИХ АМБАСАДОРІВ УКРАЇНИ

Наразі офіційно 7,5 мільйона українців мають тимчасовий притулок у Європі. Я думаю, що це армія народних амбасадорів України – це люди з вищою освітою та чудовою кваліфікацією. Вони могли би публікувати в Європі більше інформації про Україну, а для України розповідати правду про те, як воно в Європі. При всіх моїх виступах і поїздках, кожного разу до мене підходить група українців, хоча не завжди є час із ними поговорити, але люди одразу починають розповідати, як свої. Насправді інформації дуже багато. Де в цьому процесі українська держава, де МЗС, Мінкульт, де Український інститут? Хто і коли систематизує цю роботу і надасть їй осмислених форм? У нас колосальний ресурс марнується, вилітає у повітря!

Таким народним амбасадорам потрібен брифінг – інструктаж.

РОСІЙСЬКА ЛІТЕРАТУРА ВІДПОВІДАЛЬНА ЗА ТЕ, ЩО РОСІЙСЬКА АРМІЯ РОБИЛА В БУЧІ

Російська література відповідальна за те, що російська армія робила в Бучі. Не можна літературу вважати до такої міри невідповідальною за такий стан суспільства. Російську

літературу треба перерахувати тепер саме з цими окулярами, щоб зрозуміти, яким чином до цього дійшло. Там є ці ниточки, які можуть їм показати, як воно зароджувалося і як воно культивувалося. Це питання цінностей, а література відповідальна за цінності.

У мене був постійний контраргумент, на який мені ніхто не міг нічого відповісти: як же так вийшло, що ви проспали? Ви, той самий передовий загін західної думки, який безпосередньо мав усі ці роки контакт із російською культурою з перших рук. Ви знали мову, мали контакти, писали дисертації про всяких хороших російських письменників, які видаються мізерними накладками по три тисячі... Але ви проспали основний потік російської літератури двадцять першого століття – сотню заголовків, сотню томів багатомільйонними накладками. Саме цей потік лився Росією та сусідніми країнами. Він складався з російської фентезі-літератури про попаданців, «Донбас в огні», «Україну в огні», постаного з могили героїчно полеглої воїни Великої Вітчизняної. У тих книжках знову і знову повторювали щось про фашизм в Україні та про те, що молодим росіянам іще доведеться повоювати. У цьому ж контексті згадаймо фільм «Ми із майбутнього», для реклами якого наймали численних ботів – це була колосальна кампанія попереднього розповсюдження готових сценаріїв цієї війни за десять років до її початку.

То де ви були всі ці роки? Чому не захистили жодної дисертації про російську масову культуру? Чому немає жодної грамотної статті, написаної бодай у спеціальних виданнях, які би хоч якось ударили у цей дзвін тривоги? Вони вже зрозуміли і почали перебудовуватися, поки ще не пізно, поки це запитання їм не поставили на рівні design-мейкерів. Проте тут теж є своя кон'юнктура, тому я з обережністю ставлюся до масового переходу наших русистів в україністику. Ми вже мали такий сюжет, коли всі русисти в 90-ті роки пішли викладати зарубіжку, і ми знаємо, чим це закінчилося: вони викладали російську літературу під виглядом світової, якою вона ніколи не була. Вони обдурили це одне покоління. Тепер є шанс отримати русистів, конвертованих в україністів, які, ймовірно, будуть конвертувати свої імперські алгоритми і свої чекістські стандарти в аплікації на українську історію, українські реалії. Проблема в тому, що вони досі не завдавали собі клопоту всерйоз українською літературою зацікавитися, не мали до неї достатньої поваги.

Перед нами величезне неоране поле і повні руки роботи принаймні на півтора покоління по-чорному, як мінімум. Щиро кажучи, мене турбує, що я не бачу тут належної консолідації сил. Сили є, а консолідації їх нема.

НАШІ КЛАСИКИ

Коли українські воїни в звільненій Балаклії зривають російську шмату з банера, а під нею знаходять рядки Шевченка, – то абсолютно найкраще читання з «Кавказу», найкраще виконання тих рядків. Момент, коли він здирає російську рекламу – і раптом обоє військових у кадрі зачмерли, і він випростався, і ми бачимо це усвідомлення. Шевченко обізвався до нього в мить, коли він своєю рукою здер «Росія здесь навсегда». Абсолютно зрозуміле відчуття. У цей час Шевченко озвався до нього, і він передає цей голос далі.

У деяких кліпах це було відрізано, але він порівняв ці відчуття з воєнними діями. Такий каже: «Аж у піт кинуло!», а потім: «Ні, це круче». Це дійсно круче того, що він переживав, це дійсно «і мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні», – ось ця універсальна шевченківська формула.

Це слово, яке стало плоттю, все на своїх місцях.

НАМ СВОЄ РОБИТИ

У нас поле неоране. Ми – культура, в якій спроворилися видати повне зібрання творів Лесі Українки – письменниці першого ряду – аж до її 150-ліття, вперше за 110 років по смерті.

У нас можна на пальцях однієї руки перерахувати класиків, які мають видання повних зібрань творів. Наприклад, досі не видано першого варіанту «Сестер Річинських», не скаліченого дописаними вставками про керівну роль комуністичної партії. У нас ніхто з архівами Ірини Вільде не працював належним чином. У нас Надія Суровцева досі не видана, бо не всі знають, хто це така! У нас «Ненько моя, ненько (Набої для розстрілу)» – мемуари Снегірьова про Процес Співки визволення України – не перевидавалися з часів совєцької перестройки. Мені дуже за ту книжку справді боляче, бо в нас символом елітоциду став Сандормох, а насправді символом мав би стати той самий харківський Процес Співки визволення України, після якого 30 тисяч пішло по етапу. Це була перша чистка, а після неї вже був Голодомор. Тобто датування Голодомору все ж таки треба починати Процесом СВУ, коли винищили ту верству, яка б могла за рівнем своєї кваліфікаційної підготовки організувати опір. Викосивши провідну верству, можна вже на рівні кожного окремого села запускати продотряди. Результат ми всі всі знаємо.

У нас досі не опубліковані та не опрацьовані першорядні джерела, документи, важливі для історичного самоусвідомлення ідентичності як наріжний камінь. Тим часом у нас скасовується ЗНО з історії, яку тепер вже ніхто не буде вчити. Це якась така, здуру чи з лихого задуму, диверсія.

Нам треба зараз всерйоз міркувати, нам треба бути готовими до Перемоги. Розмови про те, що спершу треба виграти війну, а тоді вже думати, що ми будемо робити, – це інтелектуальне боягузтво. У нас мають бути заготовки дуже серйозних реформ, починаючи з освіти, бо ми надто великою кров'ю заплатили за нерезформовану освіту.

Ми досі говорили про те, як ця русоцентрична освіта паралізувала Захід перед Росією і не дала йому побачити нас. Але ми мали би говорити, як самі не скористалися можливістю говорити про себе. Наш процес самопізнання сильно затягнувся, і нам його сильно перебили наші північні сусіди, які нас розраховували взяти «мирним» способом.

ЖІНОЧИЙ ГОЛОС

Образ жінок із дітьми, котрі масово їдуть з України, дав попервах поганий козир у руки проросійським миролюбам, котрі почали говорити нібито від імені феміністичного крила, зокрема лівого феміністичного крила. Я навіть від притомних, впливових людей в інтелектуальному письменницькому світі чула про нібито архаїзацію, спричинену війною. Мовляв, знову відкидається те, що ми здобули в процесі цивілізаційного розвитку. Мовляв, маємо з одного боку безпорадних плачучих жінок з дітьми, а з другого боку – мажорські фотографії мужчин із зброєю в руках. Зверніть увагу, що з німецького поля від феміністок старшої генерації настійно повторюється, що негайно треба припинити війну, бо це все патріархат.

Для відповіді на такі думки я просто показувала фото жінок, звільнених з російського полону. Їх не бачили, про них не знали мої співрозмовники в Німеччині, Норвегії, Швеції, Нідерландах та інших країнах, які нібито зі співчуттям і вирозумінням висвітлюють перебіг цієї війни. Для них новою виявилось те, що 70 тисяч українських службовців Збройних Сил України – це жінки. Вони не знали, що жінки воюють. Це було відкриттям і перегрупуванням матриці. Виявляється, ось як виглядає в цій війні гендерна рівність.

За цей рік війни я бачу тенденцію деперсоніфікувати жінок, які мусили виїхати з України. Є намагання звести їх на рівень безмовної жертви, попри різницю статусів, освіт, професій, бекграундів.

УКРАЇНА ГОВОРІТЬ РІЗНИМИ ГОЛОСАМИ

Україна натовість говорить дуже різними голосами. Тут ми не можемо оминати наш найчутніший голос – президентський, тому що він перебиває всі інші голоси. Щоб було зрозуміло, коли мені італійське видавництво «Einaudi» замовляло «Найдовшу подорож», вони замовляли брошуру, яка швиденько за 110–120 тисяч знаків пояснила би читачам все, що пропустили з історичних і культурних контекстів цієї війни від 2014 року. Я сказала, що такого не буде, бо починати треба з сімнадцятого століття. Вони відповіли: «Як зробите, так зробите, хоч і на осінь», бо тоді прогнозував великий вал книжок про Україну, зокрема книжок, написаних українцями.

Натовість вийшов великий вал біографій Зеленського. І коли на тому самому німецькому ринку маємо, з одного боку, шість біографій Зеленського, то з іншого боку не набереться шість книжок українських авторів, які би коментували цю війну. Вийшла «Найдовша подорож», вийшли фейсбук-щоденники Жадана. Почали перекладати наших класиків, вийшов німецькою навіть Валер'ян Підмогильний і мав великий успіх – виявилось, що ми не сироти, які з'явилися після 1991 року. Поляки взагалі тритомник Домонтовича готують, це ще до війни почалося, і Хвильового, до речі, теж але це вже піонерські зусилля відважних польських українців. Але далі буде більше. Саме про це я двадцять років кричала: якщо не видно тих, хто за нами, якщо кожен, кого перекладають, не тягне за собою попередників, то ми завжди будемо приречені на статус тих сиріток біля порога, про яких Путін скаже, що вас до 1991 року не існувало.

Сталися справді великі прориви. Для мене важливим знаком став Sommernachtskonzert Віденської філармонії, який

вони грають кожного року. Влітку 2022 року в програмі концерту не було російської музики, але був знаменитий вальс «Розлука» Лисенка і «Мелодія» Скорика. Так само в Лондоні на сцені Omnibus Theatre нарешті зазвучала Леся Українка. Раніше я говорила, що коли Леся Українку поставлять у Лондоні, я зможу сказати «нині отпуцасши». На жаль, не можу так сказати, бо спонсором вистави стали Збройні Сили України. Якби не війна, цього відкриття і цього інтересу до Лесі Українки і до цієї драми, звичайно, не було б.

Зараз треба більше комерційних книжок, які би стояли на полиці в аеропортах, в топах з актуальної теми. Потрібні книжки в стилі «все, що вам треба знати про Україну».

Україна тепер говорить багатьма голосами. Знаєте, що змінилося в цьому сенсі? Раніше був набір «стокових» імен: кожна міноритарна, другорядна література має кількох своїх перекладних авторів. Їхні книжки ставлять на стелажі, наприклад, якщо президент приїхав, чи якийсь інший захід. За такою логікою Жадан, Забужко, Курков, Андрухович – і вистачить, так воно було і тягнулося. Це змінилося за минулий рік, перестало вимірюватися відомими іменами. З'явилися десятки імен авторів, які пишуть у різних жанрах – авторів різного віку, відомих і невідомих, перекладених і не перекладених. Їх починають перекладати, просять написати колонки, вони включені, підключені – з'явився континент української літератури. Виявилось, що там вирус життя.

Впала стіна, російська ракета пробила стіну. І виявилось, що ми є. Сорокамільйонна країна, сплячий велетень Європи виявився не такий уже й сплячий. Україна – сирій кардинал європейської історії, який впливав на процеси, але його присутність була апропрійована агресивним сусідом. Ви ж знаєте, що перемаркували Малевича на українського художника. Дуже приємно читати про якогось британського художника, на якого вплинув ukrainian painter Малевич.

Олена ГУСЕЙНОВА

Суспільне Новини

